5. Polstavek

Polstavek nastane tako, da v enem od stavkov, ki sta (a) v vezalnem prirednem razmerju, (b) izražata hkratnost dveh dejanj in (c) imata isti osebek, osebno glagolsko obliko zamenjamo z neosebno. Neosebne glagolske oblike so deležje, deležnik, namenilnik itd., vendar pa je pri polstavku pomembno samo deležje. Po trenutnem pravopisnem pravilu bi vejico ob polstavek morali postaviti na naslednje mesto:

Tako je mislil ter se odpravil k Častitemu in se dotaknil njegovih stopal.

> Tako misleč, se je odpravil k Častitemu in se dotaknil njegovih stopal.

A poglejmo bolj natančno.

Deležje ima štiri oblike:

a) deležje na *-(v)ši*: *začenši, vštevši, rekši, prišedši, končavši* itd.;

b) deležje na *-e*: *nehote, molče, nevede, miže, sede* itd.;

c) deležje na *-aje*, ki ob sebi bodisi ne zahteva predmetnega dopolnila: npr. *šepetaje, izmenjaje, igraje*, ali pa ga mora imeti: *upoštevaje* (npr. s predmetom: *upoštevaje pravila*), *(ne) oziraje se, narekovaje* ipd.;

č) deležje na *-č*, ki ob sebi prav tako bodisi ne zahteva predmetnega dopolnila: npr. *trepetajoč, gredoč, sedeč*, ali pa ga mora imeti: *zahvaljujoč* (npr. s predmetom: *zahvaljujoč izkušnjam*), *sodeč, upoštevajoč, sklicujoč se, izhajajoč, vedoč, misleč, zavedajoč se, (ne) meneč se* idr.

V sodobni slovenščini se deležja rabijo v omejen obsegu, poleg tega prav veliko različnih deležij ne uporabljamo več. Tvorba deležij je danes skoraj povsem neproduktivna. Deležja, ki jih uporabljamo še dokaj pogosto, so – lahko bi rekli – zakrnela, spomin na to, da so nastala iz položaja, kot smo ga opisali zgoraj v prvem odstavku, je pri večini od njih že oddaljen. Posledično deležja iz svoje prvotne glagolske besedne vrste prehajajo v tri druge:

- členkovno: *začenši* in *vštevši*, morda še kateri,
- prislovno: zgornja skupina (b); iz skupine (c) in (č) pa tista deležja, ki ne zahtevajo predmetnega dopolnila: *šepetaje* itd., *trepetajoč* itd.,
- predložno: zgornja skupina (c) in (č) z deležji, ki predmetno dopolnilo morajo imeti: *upoštevaje* itd., *zahvaljujoč* itd.

Prehod deležja od očitne glagolske oblike do členka, prislova ali predloga je postopen in ga je mogoče potrditi le po daljši rabi, je pa pri nekaterih že povsem zaključen. Npr. deležje *rekoč* danes veliko pogosteje kot glagol uporabljamo skupaj s *tako* v poudarjalnem členku *tako rekoč*;

glede je v sodobni slovenščini le še prislov ali predlog, bolj predlog kot glagol je npr. še *zahvaljujoč* s sopomenko v *zaradi,* na zelo podobni stopnji prehoda v predlog je tudi *(ne) oziraje se*.

Prehajanje deležja v druge besedne vrste vpliva tudi na zapis t. i. polstavčne vejice (SP, 2001, § 333–335, 337). V nadaljevanju bomo v štirih točkah pojasnili, kako je z njo. Z izjemo točke A bomo za izhodišče vzeli položaj deležja v povedi.

A. Deležje = prislov: vejice ni

Vejice ob deležjih ni, ko so ta dejansko prislovi. Prepoznali jih boste po tem, da odgovarjajo na vprašalnico *Kako?*.

> Nehote se kaže velika povezanost narave z našimi odnosi.
> pristopimo in mu ponovno šepetaje preberemo besedilo pesmi
> In plaha roka se izteza trepetajoč po posestrimi, plaho oko se ozira in išče prijaznega odzdrava.

B. Besedna zveza z deležjem na koncu ali sredi povedi: vejica je

Izhajajmo iz naloge: kako bi utemeljili označeno vejico v spodnji prvi in oklepaje v spodnji drugi povedi?

> V magistrskem delu sem predstavila, kako različni teoretiki pojmujejo in opisujejo transfer v psihoanalizi, začenši z njegovim utemeljiteljem Freudom.
>
> Zanimivo pa je vprašanje, kako naj bi se sploh (upoštevaje 1. odstavek 140. člena ZFPPIPP) uporabljal 6. odstavek 18. člena.

Prav ste imeli vsi, ki ste vejico in oklepaje utemeljili s tem, da je bil podčrtani del v prvo poved dodan nekako naknadno, v drugo je bil pa vrinjen. V primerih, kakršna sta ta dva, torej ko je besedna zveza z deležjem na *-(v)ši* ter deležjem na *-aje* in *-č* z nujnim predmetnim dopolnilom v poved vključena na konec ali nekam vmes, jo z vejicami (lahko tudi oklepaji ali pomišljaji) opremimo predvsem zaradi tega, ker (a) po vsebini naknadno specificira enega od predhodnih delov povedi, bodisi zaradi tega, ker (b) zmoti stavčni vzorec. Resda sta bili del zgornjih podčrtanih besednih zvez besedi, ki sta po izvoru deležje (*začenši* in *upoštevaje*), a zaradi očitnejših drugih skladenjskih in pomenskih lastnosti (obenem pa tudi zaradi dejstva, da sta bili zamejeni od ostalega dela povedi z ločilom) take besedne zveze tu prepoznavamo kot dostavke in vrivke (več o teh gl. v dvanajstem poglavju e-učilnice). Polstavčnost postane v dostavku in vrivku za zapis vejice nepomembna; je pač le ena izmed možnih zgradb, ki jo dostavki in vrivki imajo.

Okrepimo to razumevanje še z nekaj zgledi:

izumitelji /so/ vodili natančne zapise o vsakem svojem koraku v postopku izdelave izuma, začenši z zapisom same ideje = **dostavek**

Sprememba zunanje politike, začenši z letom 2000, je Hrvaški takoj prinesla določene bonus točke. = **vrivek**

Delovne naloge združujemo na zaposlene, upoštevaje podobno zahtevnost in obseg. = **dostavek**

Marie Battiste ga, upoštevaje odstopanja /.../, opredeljuje kot »telo znanj in verovanj /.../«. = **vrivek**

Kakovost rek se je v Evropi od leta 1970 možno izboljšala, zahvaljujoč uvedbi številnih direktiv. = **dostavek**

Projekt je, zahvaljujoč standardnemu procesu vrednotenja, ustvaril transparentnost. = **vrivek**

C. Besedna zveza z deležjem na začetku povedi: vejica ni potrebna

Seveda lahko besedne zveze z deležji poved tudi začenjajo. Najprej razmislite sami, ali bi v naslednjih primerih vejico napisali ali ne.

? Začenši z uličnimi plakati /, je Hozerjeva prakso razširila na uporabo LED zaslonov.

? Upoštevaje /.../ zahteve po celovitem obvladovanju kakovosti /, so se mnoga /.../ podjetja lotila programov za izboljšanje svojih poslovnih procesov.

? Zahvaljujoč delovanju Univerze v Mariboru /, je mesto postalo vse bolj prepoznavno v širšem okolju.

Če smo v skupini B polstavčnost zaradi očitnejše dostavčnosti in vrinjenosti še lahko potisnili v ozadje, je tu ne moremo več. Ključno vprašanje se torej glasi: ali so podčrtani deli z jedrnimi *začenši, upoštevaje* in *zahvaljujoč* v navedenih treh povedih še dovolj opazni – lahko bi rekli še dovolj »glasni« – kot izvorno dejansko stavki? Pri zgornjih torej kot:

< Hozerjeva je začela z uličnimi plakati in ...

< Podjetja so upoštevala zahteve po /.../ in ...

< Mesto se je zahvalilo delovanju Univerze v Mariboru in ...

Naj poudarimo, da z »glasnostjo« ne mislimo na to, da jih kot polstavke prepoznajo jezikoslovci ali kdorkoli drug, ki se loti stavčne analize (tem bosta deležje in posledični polstavek gotovo hitro padla v oči). Gre za signal, ki bi se moral oglašati sproti, in to pri pisanju kogarkoli. Kar spomnite se zgornje naloge – se je pri vas oglasil?

Podatki iz splošne rabe kažejo (opozarjamo pa, da smo opravili le okvirni pregled), da avtorji vejice na položaje, kakršne kažejo zgornji /, večinoma ne postavljajo več. To pomeni, da je odgovor na naše vprašanje negativen: deležja tipa *začenši, upoštevaje* in *zahvaljujoč* niso več dovoljšen signal za polstavčnost; teh treh deležij – in pa po pogostosti ter prehajanju med

členke, prislove ali predloge njim podobnih – ne »občutimo« več, kakor temu pravi pravopis, kot izvorno povedkov in torej glagolov. In ko je tako, polstavčne vejice ob sebi pač nimajo. Sklep v obliki pravila se tako glasi:

Za besednimi zvezami, ki so:

a) na začetku povedi in

b) jih začenjajo deležja na *-(v)ši* ter deležja na *-aje* in *-č* z nujnim predmetnim dopolnilom, obenem pa gre za deležja, ki so

b_1) pogosta v rabi ter so v veliki meri že prešla med členke, prislove ali predloge, vejica ni potrebna.

Tipično bomo v opisanem položaju poleg *upoštevaje* in *zahvaljujoč* srečali še deležja *(ne) oziraje se, sodeč, upoštevajoč, sklicujoč, izhajajoč, zavedajoč se, (ne) meneč se* ter še kakšnega. Prim.:

Vštevši vse bonuse prejme delavec skupno sedemnajst mesečnih plač.[1]

Upoštevaje še zemljišče vrtca je bilo zelenih površin za 33.560 m^2.

Zahvaljujoč delovnim izkušnjam lahko tuji managerji poslujejo zunaj svoje »cone udobja«.

Ne oziraje se na to omejitev so odtlej župnijo /.../ vodili križniki.

Sodeč po podatkih je Narodni muzej eden izmed najbolj obiskovanih destinacij Švicarjev.

Upoštevajoč različne perspektive v psihologiji avtorji samoregulacijo preučujejo glede na /.../.

Sklicujoč se na zgoraj navedeno je tožnik /.../ vložil tožbo.

Izhajajoč iz sprejetih hipotez disertacije lahko zaključimo, da /.../.

Zavedajoč se stanja so tudi načrtovalci /.../ po letu 1991 dali temu določen poudarek /.../.

Ne meneč se za vrsto posrednika Kropp (2000) pravi, da /.../.

Pred zaključkom poglabljanja v polstavke zavrnimo le še en morebiten argument za vejico v zgornjih praznih okvirčkih. Deležja, kot so *vštevši*, *upoštevaje* in *zahvaljujoč*, lahko enako kot predlogi *glede na*, *zaradi* in *kljub* nase vežejo celo vrsto besed (se pravi tvorijo zelo dolg stavčni člen). Posledično dajejo vtis, da se morajo z vejico zaključiti že zato, ker jim sledi opaznejši premor, npr.:

Ne oziraje se na veliko razliko v gostoti poselitve med posameznimi zajetimi državami se število prebivalcev na km ceste /.../ ne razlikuje tako zelo.

A zgolj premor ne more biti razlog za vejico, sploh pa ne polstavčno, tako da mora ostati tukajšnji okvirček dejansko prazen. Več gl. v trinajstem poglavju e-učilnice.

[1] Ta primer sicer ni tipičen, dodali smo ga zaradi ponazoritve deležja na *-(v)ši*, vzeli pa iz Gigafide 2.0 (2019).

Č. Torej ... polstavčne vejice pravzaprav ni?

V razlagi nismo povsem nasprotovali v marsičem napačnemu in nejasnemu, a trenutno vendarle veljavnemu pravopisnemu pravilu, da vejico med polstavkom in preostalim delom povedi pišemo,[2] smo ga pa (1.) preuredili tako, da smo polstavčnost na koncu in na sredini povedi podredili dostavčnosti ter vrinjenosti, in (2.) omilili tako, da smo polstavčnost na začetku povedi prepoznali kot nezadostno za obvezno (!) vejico. V skladu z zadnjim je treba zgornji povsem uvodni zgled tega poglavja popraviti v:

Tako misleč(,) se je odpravil k Častitemu in se dotaknil njegovih stopal.

Naj pa pripišemo, da bi si pri 2. popravku pravila, torej pri – po naše – nenujni vejici za besednimi zvezami z deležji na začetku povedi, upali biti tudi strožji in bi polstavčno vejico v celoti preklicali, če bi vsa deležja izpolnjeva pogoj (b_1). Ker pa ga ne (gl. primere v Vaji 5 v nadaljevanju), smo ostali pri zadržanem »vejica ni potrebna«.

Za konec: polstavčna vejica – da ali ne? Ne nujno, a »da«, to pa samo, če je deležje zelo jasno in smiselno, lahko bi rekli prepričljivo razvidno kot jedro polstavka. Izvorno to pomeni, da je deležje pretvorjeno iz povedka, ki je v namišljeni podstavni povedi skupaj z drugim povedkom iste povedi v vezalnem prirednem razmerju, z njim izraža hkratnost dveh dejanj in ima isti osebek. Taka prepričanost v deležje kot jedro polstavka je seveda lahko »doma« le pri avtorju, kot bralci pa polstavčno vejico, ki smo jo srečali v njegovem besedilu, pač sprejmemo kot možno.

Zapomniti si velja:

1. Vejice ni:

Verniki vsenaokoli so molče prisostvovali podučnim obredom.

2. Vejica je, a zaradi dostavka in vrivka:

Povprečne plače se nanašajo na polno zaposlenega od aprila 2001 do septembra 2002, upoštevaje povprečni indeks plač.

Za aktivnost se, sodeč po literaturi, uporabljajo tudi konji.

3. Vejica ni potrebna:

Ne oziraje se na kritike(,) pa je problematika trajnostnega razvoja iz leta v leto pridobivala na veljavi.

Poznavajoč naše posebnosti in veljavni sistem plač(,) bi lahko dejali, da /.../.

[2] Poglavje o ločilih pri Pravopisu 8.0 (2023) je trenutno v pripravi, gotovo bodo njegove avtorice in avtorji popravili tudi člene o polstavčni vejici.

Znam. Razumem. Želim vedeti še več.

VAJA 1: Označite besede, ki so po izvoru deležja, a opravljajo vlogo prislovov. Če boste ob njih pomislili, da bi pred njimi ali za njimi morala stati še vejica, si posebej zaznamujte, da te ni.

a) Miže sem naredila lonček za kavo.

b) Tok v faznih navitjih izmenjaje teče v obeh smereh.

c) V gibalni/športni aktivnosti predstavljajo elementarne igre najpomembnejše sredstvo, s katerim lahko otroci igraje /.../ razvijajo gibalne sposobnosti.

č) To je zabloda, kakršni nehote podleže marsikateri zgodovinar.

d) Hudodelci so se želeli skriti v brezimno množico /.../ žrtev, ki so brez strehe nad glavo opotekaje tavale po tem, kar je postala Evropa.

VAJA 2: Določite, ali so podčrtani deli (a) dostavek ali (b) vrivek. Nato označite deležja v njih.

a) Pomurci so, po anketi sodeč, res bolj nagnjeni k postavitvi vetrnih elektrarn kot bioplinarn. _____

b) /Člen/ določa, da se ta vrsta zasebnega kritja lahko povrne, vendar le v nekaterih državah članicah, upoštevajoč njihove cene. _____

c) Luterani, sklicujoč se na evangelij, /.../ pravijo, naj ljudje delamo iz ljubezni do bližnjega. _____

č) Ustavno sodišče je, izhajajoč iz načela delitve oblasti, ponovno opravilo presojo /.../. _____

d) Nadaljnja rast primarnih delcev v bazičnem reakcijskem mediju je rast s pomočjo Ostwaldovega zorenja, zahvaljujoč višji topnosti prekurzorja. _____

VAJA 3: V razlagi smo v točki C postavili pravilo, da na spodaj označenih mestih vejica ni potrebna. Primere zgolj preberite, in to tako, da pri oznakah ne boste naredili opaznega premora.

a) Po odgovorih sodeč__ večino informacij najdejo na spletu.

b) Izhajajoč iz te definicije__ se koncept trajnosti v organizacijah nanaša na /.../.

c) Sledeč iz tega__ so teoretični cilji diplomske naloge naslednji: /.../.

č) Upoštevajoč enakost (2.16)__ tako dobimo /.../.

d) Zavedajoč se navedenih omejitev__ v nadaljevanju predstavljamo le dve od številnih /.../.

e) Ne meneč se za probleme in ukrepe Avstrije in Švice__ se je slovenska prometna politika /.../.

VAJA 4:

a) Dopolnite s čim več besedami:

Upoštevaje _____

Ne oziraje se na _____

b) Zdaj obe povedi še poljubno in smiselno nadaljujte do pike.

c) Povedi preberite. Ali ste oz. bi povsem na koncu zveze *upoštevaje ... / ne oziraje se na ...* postavili vejico? Odločitev utemeljite.

VAJA 5:

Na podlagi (ne)prepričljivosti pretvorbe in torej (ne)polstavčnosti se odločite, ali bi vejice v spodnje povedi napisali ali ne. Primere smo vzeli iz korpusa Gigafida 2.0 (2019) in namenoma vsebujejo redkeje rabljena deležja, torej deležja, za katera smo predvidevali, da so še dokaj opazna kot izvorno iz povedka. Lahko še izdamo, da je bila v izvirnikih vejica trikrat napisana, trikrat pa ne.

To rekši(,) je Martinsson odšel.

Iskaje pomoč(,) se je ozrl v Amando in Gerdo.

Čakaje na TV kamere na kmetiji Martina in Rozalije Perčič(,) smo navzoči glasno ugibali, zakaj /.../.

Pričakujoč svetlo prihodnost(,) je celo rotil Thea, naj /.../.

Vihteč bele zastave(,) je domačinom uspelo pobegniti v zadnjem trenutku.

Držeč v roki šopek zvončkov(,) se je usedla zraven njega.

VAJA 6:

Zdaj že dobro veste, da zgolj deležje še ni dovolj za to, da je besedna zveza z njim polstavek, ki vedno zahteva polstavčno vejico.

Dva od spodnjih primerov ste že srečali, enega smo dodali na novo. Oglejte si jih (ponovno) in razmislite, ali je pri njih pretvorba v priredno zvezo dveh povedkov z istim (!) osebkom sploh smiselna.

Projekt je, zahvaljujoč standardnemu procesu vrednotenja, ustvaril transparentnost.

Ne oziraje se na kritike pa je problematika trajnostnega razvoja iz leta v leto pridobivala na veljavi.

Upoštevaje mnenje Geoplina napeljava plinovoda v Beli krajini finančno ni upravičljiva.

Odgovor: _____

VAJA 7:

Kaj pa tale vejica, porečete, tale tu:

Upoštevajoč, da načrtovanje vpliva na pravilen izbor postopka javnega naročanja /.../, bo treba v družbi DEM načrtovanju posvetiti mnogo pozornosti in časa.

Da, ta pa tu mora biti. Predmetno dopolnilo ob deležju je resda največkrat samostalnik ali samostalniška besedna zveza (prav vsi predhodni zgledi so bili taki), lahko pa ima tudi podobo predmetnega odvisnika. Stavek *da načrtovanje vpliva na pravilen izbor postopka javnega naročanja* je bil točno to: predmetni odvisnik (*upoštevajoč + Koga ali kaj?*). Na meji med odvisnikom in glavnim stavkom pa vedno stoji vejica. A to je že pravilo, ki sodi v naslednje podpoglavje, zato si podrobnosti oglejte tam.